

дологію дослідження. Метод спирається на сукупність методик, що дозволяють вивчати суттєві сторони досліджуваного об'єкта. Методика конкретизує метод, доводить його до чіткої послідовності дій.

Список літератури

1. Єріна, А. М. Методологія наукових досліджень [Текст] : навч. посібник / А. М. Єріна, В. Б. Захожай, Д. Л. Єрін. – К. : ЦНЛ, 2004. – 212 с.
2. Ковальчук, В. В. Основи наукових досліджень [Текст] : навч. посібник / В. В. Ковальчук, Л. М. Моїсєєв. – 2-е вид., перероб. і доп. – К. : Професіонал, 2004. – 208 с.
3. Романчиков, В. І. Основи наукових досліджень [Текст] : навч. посібник / В. І. Романчиков. – К. : Центр учбової літератури, 2007. – 254 с.
4. Ганін, В. І. Методологія соціально-економічного дослідження [Текст] : навч. посібник / В. І. Ганін, Н. В. Ганіна, К. Д. Гурова. – К. : ЦНЛ, 2008. – 224 с.
5. Прокопенко, І. Ф. Методологія і методика економічного аналізу [Текст] : підручник / І. Ф. Прокопенко, В. І. Ганін. – К. : ЦНЛ, 2007. – 410 с.

Отримано 15.09.2009. ХДУХТ, Харків.

© В.М. Тимофєєв, Т.В. Польова, 2009.

УДК 330.3: 657.212

Л.М. Янчева, канд. екон. наук, проф.

О.В. Топоркова, канд. екон. наук

Т.О. Євлаш, асп.

ІСТОРИЧНИЙ РОЗВИТОК ПОНЯТТЯ «ДЕБІТОРСЬКА ЗАБОРГОВАНІСТЬ» ТА ЙОГО СУЧАСНЕ ТРАКТУВАННЯ

Розглянуто історичний розвиток понять «дебітор» та «дебіторська заборгованість» у різних країнах. Систематизовано класифікації рахунків розрахунків.

Рассмотрено историческое развитие понятий «дебитор» и «дебиторская задолженность» в разных странах. Систематизированы классификации счетов расчетов.

Historical development of concepts "debtor" and «accounts receivable» in the different countries is considered. It is systematised classifications of accounts of calculations.

Постановка проблеми у загальному вигляді. Знання історії обліку важливе для розуміння його сучасного стану та оцінки ефективних напрямів розвитку. Еволюція розвитку бухгалтерського обліку, з

історичної точки зору, розглядається для полегшення розуміння сучасного та оцінки перспектив майбутнього. На початку XX ст. зародився науковий інтерес до вивчення історії бухгалтерського обліку, адже багато століть бухгалтерські працівники практично не цікавились історією свого фаху. Вивчаючи історію бухгалтерського обліку науковці по-різному розуміють і трактують методи її вивчення та дослідження. Тому підходи до узагальнення і викладення даних питань були і є різними.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Розгляду питань, що стосуються еволюції понять «дебітор» та «дебіторська заборгованість» присвячено низку праць зарубіжних та вітчизняних вчених економістів І.А. Бланка, Ф.Ф. Бутинця, С.Л. Берези, М.С. Пушкаря, С.Ф. Голова, Я.В. Соколова та ін.

Недостатнє висвітлення питань, що стосуються узагальнення, систематизації та аналізу історичного розвитку поняття «дебіторська заборгованість», призвело до написання даної статті.

Мета та завдання статті. Здійснити узагальнення, систематизацію та аналіз історичного розвитку таких економічних категорій як «дебітор» та «дебіторська заборгованість».

Виклад основного матеріалу дослідження. Перші згадки про рахунки дебіторської заборгованості (контокоренту) можна знайти у Біблії, під час опису правління царя Соломона, який наполягає на тому, щоб купець рахував, оцінював і записував свої борги. На наш погляд надзвичайно важливим є те, що купець повинен був не лише рахувати і записувати свої борги, а й оцінювати їх.

Історичні дослідження показали, що в іудейських записах спочатку існував рахунок контокоренту, який став прорахунком дебіторської заборгованості.

Відомо, що у 256 р. до н.е. Зенон реформував систему обліку, що склалася в приватних маєтках. Варто зазначити, що найбільшу кількість записів містили рахунки, до яких належали рахунки боржників, та які велись як справжні контокорентні рахунки із зазначенням боргу та його погашення [15, с.21].

Розвиток стародавнього бухгалтерського обліку завершився у Стародавньому Римі. Виникнення книг, термінів, які застосовуються в сучасному бухгалтерському обліку (депозит, акцепт, конкуренція, дебітор, кредитор тощо) – це те, що отримала сучасна бухгалтерія завдяки цій країні. Систематичний запис розподілявся по двох кодексах: Codex accepti et expensi і Codex rationum domesticorum, в першому наводились рахунки грошових коштів та розрахунків.

Термін «дебітор» з'явився у VI ст. до н.е. в Стародавньому Римі, в якому також введено такі поняття як «expensilatio» (відмітка кредитора в його кодексі за згодою дебітора, що першим видана останньому певна сума грошей чи грошова цінність) та «asserlatio» (відмітка, що борг оплачено). Тому дебітором вважалась особа, якій видано певну суму грошей чи грошову цінність, а дебіторською заборгованістю – видана сума. Терміни: «дебет» і «кредит», як відмічає Г.Е. де Кройкс, почали зрідка з'являтися під час реєстрації боргів [13, с. 43-44].

Першою публікацією на облікову тему та своєрідним проривом у бухгалтерському обліку стала книга Луки Пачолі — "Сума арифметики, геометрії, вчення про пропорції і відношення", яка містила цілий розділ про подвійну бухгалтерію під назвою трактат "Про рахунки і записи". Л. Пачолі відмітив, що рахунки на певну дату повинні сальдуватись та служити підставою для складання балансу, який мав вигляд складеного у довжину паперу, на якому праворуч перелічені всі довірители, а ліворуч — всі боржники.

На думку провідних вчених з обліку, значним досягненням Л. Пачолі є наведена перша класифікація джерел покриття заборгованості за товари: готівка; кредит; обмін товарів на товари; погашення дебіторської заборгованості кредиторською [12, с. 40].

Варто відмітити, що Л. Пачолі сформулював правило, яке залишилось актуальним і в сучасних умовах господарювання: "Ніхто не може стати боржником (дебітором) без його згоди". Вчений зазначав, що облік повинен вестися з метою оперативного виявлення величини боргів та вимог [9, с. 78].

Значний вклад у розвиток бухгалтерського обліку, крім Л. Пачолі, зробили такі італійські науковці, як Л. Флорі та Д. Манчіні (XIV ст.), саме в їх працях ми знаходимо перші спроби класифікації рахунків для проведення розрахунків (прорахунків дебіторської заборгованості) (таблиця).

Найбільшою заслугою М. де ла Порта є класифікація рахунків на три групи, що дозволяє сформулювати постулат де ла Порта: сальдо рахунків майна і власника завжди дорівнює сальдо рахунків кореспондентів (розрахунків). Тут ми бачимо першу назву рахунків дебіторів і кредиторів – рахунки для проведення розрахунків.

Найбільшою заслугою М. де ла Порта є класифікація рахунків на три групи, що дозволяє сформулювати постулат де ла Порта: сальдо рахунків майна і власника завжди дорівнює сальдо рахунків кореспондентів (розрахунків). Тут ми бачимо першу назву рахунків дебіторів і кредиторів – рахунки для проведення розрахунків.

Таблиця – Історичний розвиток та класифікація розподілу рахунків для проведення розрахунків

Вчений, період	Класифікація
1	2
Д. Манчіні (XIV ст.)	Рахунки: 1) живі (розрахунки з фізичними та юридичними особами); 2) мертві (матеріальних і грошових цінностей) [13, с.70]
Л.Флорі (XVII ст.)	Рахунки: 1) капіталу; 2) номінальні рахунки; 3) торгові рахунки; 4) рахунки розрахунків [13, с.71]. Підкреслив різницю між моментом виникнення зобов'язань та моментом сплати. Виділив: 1) дебітора; 2) кредитора; 3) суму; 4) характер факту [12, с.40]
А. де Грааф (1688 р.)	Рахунки: 1) власника; 2) кореспондентів (розрахунків); 3) операцій власника [15, с.65]
К. ван Гезель (1698 р.)	Два ряди рахунків: 1) рахунки власника; 2) рахунки третіх осіб (рахунки розрахунків, при чому майнові рахунки, наприклад, рахунки товарів, каси, розглядалися як рахунки дебіторської та кредиторської заборгованостей матеріально-відповідальних осіб) [15, с.65]
Жак Саварі (1675-1755 р.)	Зазначає, що замість рахунків повинні вестися книги: 1) журнал; 2) продаж; 3) касову. Пропонує вести ділову книгу (пам'ятку) для запису всіх боргів, "щоб купець міг завжди мати перед собою суму своїх боргів і завдяки цьому утриматись від значних закупівель товару" [13, с.96]
А.М. Вольф (1854-1920)	Цінності: 1) речові; 2) гроші; 3) умовні. Рахунки: 1) майна; 2) послуг; 3) рахунків (особисті) [13, с.254]
П.П. Скалі (1755 р.)	Рахунки: 1) власні (капіталів, прибутків і збитків); 2) майнові; 3) кореспондентів (дебіторів і кредиторів) [13, ст.70]
А. Коррон (1754 р.)	Приватні рахунки ділив на: 1) мої (дебітори) і 2) його – їх (кредитори) [15, с.76]
М. де ла Порт (кін. XVII-поч. XVIII ст.)	Рахунки: 1) рахунки власника (капіталу, збитків і прибутків, витрат, комісії, страхування); 2) рахунки власності (каси, товарів, векселів, рухомої і нерухомої власності, акцій тощо); 3) рахунки кореспондентів (рахунки розрахунків, які показують дебіторську та кредиторську заборгованість) [15, с.76]
Бертран Франсуа Баррем (XVIII ст.)	Рахунки поділяв на дві групи: 1) загальні рахунки (власника та його агентів (касира, комірника) та 2) приватні рахунки – кореспондентів (дебіторів та кредиторів). Правила запису по рахунках сформулював наступним чином: 1) рахунок, на який записується те, що надходить в господарство, є дебітором; 2) рахунок, на якому відображаються предмети, що вибувають із господарства, є кредитором; 3) у випадку, коли вибуття будь-якої цінності не супроводжується надходженням іншої цінності у господарство, дебітором є особа, з якою виконується дана операція; 4) якщо надходження однієї цінності не супроводжується вилученням із господарства будь-якої іншої цінності, кредитором в даній ситуації є контрагент господарства [13, с.97]
Дегранж Е. (XVIII ст.)	Напрями діяльності власника: 1) отримує і видає гроші; 2) купує і продає товари; 3) приймає векселі і отримує по них гроші; 4) видає векселі і сплачує по них гроші; 5) отримує прибутки і несе збитки [15, с.83]

Продовження табл.

1	2
Р.П.Коффи (1833 р.)	Рахунки: 1) реальних та 2) раціональних (фіктивних) цінностей. Перша група: 1.1) рахунки особові (дебіторів і кредиторів) – борги розглядаються як різновид реальних цінностей (безтілесних речей) і 1.2) рахунки матеріальних цінностей. Друга група: 2.1) рахунок капіталу і 2.2) всі результативні рахунки [13, с.141]
А. Лефевр (1882 р.)	Рахунки: 1) готівкові кошти; 2) цінні папери; 3) дебітори і кредитори; 4) товари (сюди включаються всі матеріальні цінності) [15, с.217]
Л. Гомберг (1895 р.)	Рахунки: 1) за властивостями рахунків (зовнішні, внутрішні, причому до зовнішніх відносяться рахунки, що враховують дебіторську та кредиторську заборгованість, а до внутрішніх - рахунки власних засобів); 2) за властивостями оборотів; 3) за властивостями юридичних відносин (рахунки кореспондентів, агентів та власника) [14, с.181-182]
А. Шибє і К. Одерман	Рахунки: 1) матеріальні (актив без дебіторів) та 2) вимог (2.1 рахунки розрахункових відносин (особові), 2.2 капіталу та 2.3 боргових документів) [13, с. 168]

У формулюванні Е. Дегранжа в практику викладання обліку ввійшло правило подвійного запису – «той, хто отримує, – дебетується, той, хто видає, – кредитується». З точки зору власника, весь актив являв собою обсяг його прав по відношенню до підзвітних осіб та дебіторів.

У низці літературних джерел вчені Німеччини та Франції по-різному трактували поняття «дебітор» та «дебіторська заборгованість».

Так наприкінці XIX на початку XX століття в німецькомовних країнах питаннями дебіторської заборгованості цікавилися Г.Симон та П. Герстнер. При оцінці дебіторської заборгованості Г.Симон рекомендував резервування коштів для покриття можливих збитків (рахунок делькредере). Самі борги повинні були, на думку П. Герстнера, поділятися в обліку на забезпечені та незабезпечені. Він же вважав недопустимим сальдування дебіторської та кредиторської заборгованості [13, с.168]. Першопочатково поняття «дебітор» і «дебіторська заборгованість» ототожнювалось не тільки з особою, але й товаром, грошима, рахунком (регістром обліку).

Цікавими були погляди нідерландського науковця Симон ван Стевіна (1548-1620 рр.), який вважав, що бухгалтерія це не лише мікрооблік, як вважали до нього, але й макрооблік. При цьому макрооблік повинен був, на його думку надати дані: 1) про наявність грошових коштів в касі; 2) про стан розрахунків з підзвітними та матеріально-відповідальними особами; 3) про стан розрахунків з дебіторами та кредиторами; 4) про результати операцій у разі придбання і продажу кожного товару [14, с. 65].

Дж. Луццато писав, що «подвійний аспект кожної операції став можливим тому, що в якості дебіторів та кредиторів почали фігурувати не лише особи, а й предмети» [7, с. 376].

Якоб ван дер Шуер (1625 р.) вважав, що дебітор – це той, хто має (власник), хто одержує або кому посилають; той, хто купує; кому поставляють, продають або від кого сподіваються отримати платіж; або, нарешті, той, хто повинен платити [13, с.86].

На розвиток бухгалтерського обліку в цілому та на еволюцію понять «дебітор» та «дебіторська заборгованість» в нашій країні вплинула західноєвропейська культура. Так, наприклад автор «Ключа комерції» Дж. Хавкінс писав: «Дебітор є річ грошей або товарів, які ти купив, зайняв або прийняв, або він є тим, хто у тебе купує, зичить або приймає...» [14, с.146].

Пізніше І. Серіков писав: «...довільне отримання або все те, що приходить під мою владу і розпорядження, робиться моїм дебітором або боржником; всяка видача чи все, що виходить з під моєї влади чи розпорядження, стає моїм кредитором або позикодавцем» [13, с. 232].

У першій половині XIX ст. сформувалась російська школа бухгалтерського обліку. Одним з її визначних представників був К.І. Арнольд (1775-1845 рр.), великим досягненням якого слід вважати положення про необхідність резервування коштів для можливих збитків, для чого пропонувався спеціальний рахунок «Делькредере» [13, с. 239].

Заслужують на увагу думки Гомберга про оцінку дебіторської заборгованості. Усі борги він ділив на чотири групи: а) безсумнівно надійні, від їх суми слід відраховувати в резерв на покриття сумнівних боргів 5%; б) борги, в погашенні яких немає впевненості, повинні бути показані в активі балансу в розмірі 80% від загальної суми; в) сумнівні борги включаються в баланс в розмірі 50% від загальної суми; г) безнадійні борги підлягають невідкладному віднесенню на рахунок збитків та прибутків [13, с.260].

Вейцман Р.Я. вказує, що рахунок контокоренту став першим активно-пасивним рахунком [5, с. 42]. Наводились наступні переваги: цей рахунок повинен контролювати ресконтро (книгу особових рахунків, тобто розрахунків), в якому опиняються рахунки і дебіторів, і кредиторів. Сумнівні вимоги по відкритих рахунках та протестованих векселях оцінюються по їх ймовірній вартості або показують в активі по первісній вартості, а різницю між первісною та ймовірною вартістю показують в пасиві у вигляді особливої статті (резерв сумнівних боргів) [5, с. 121].

У 20-х рр. XX ст. бухгалтерська практика прийшла до поділу рахунку контокоренту на окремі активні (дебіторів) і пасивні (кредито-

рів) рахунки, які згодом також розпались ще на низку рахунків; а також до необхідності відображати в балансі два сальдо (одне – активне, друге – пасивне) [5, с. 42].

Оформлення обліку сумнівних боргів і нарахування на них резерву описується в працях вчених, починаючи з XIX ст. Нарахування резерву сумнівних боргів і ведення спеціального рахунку для них (рахунку Делькредере) пропонують здійснювати К.І. Арнольд, І.П. Бабенко, А. Гільбо, Г. Сімон. Великим досягненням А. Гільбо (1860 р.) та Е.Г. Леоте було введення рахунків порядку і методу. Вони включають всі результативні, операційні та контрарні рахунки. До них відносяться Резерви та Сумнівні борги. Як зазначалося вище, резерв для покриття сумнівних боргів відображався на рахунку «Делькредере» [13, с. 151].

Рошаховський А.К. також допускав ведення рахунку «Делькредере» та називав його резервом на можливі недостачі. Цікавим було трактування даного терміну, він називав його амортизацією дебіторської заборгованості [13, с. 273].

Цікавим є трактування дебіторської заборгованості А.З. Попова (1904 р.), який називає її “боргом на користь підприємства і визначає як “ту чи іншу частину господарських засобів підприємства, що вибула зі складу даного підприємства і перебуває у фактичному розпорядженні інших підприємств, виконуючи там роль капіталу” [11, с. 6].

При цьому, наприклад, у Н.Є. Хабарова (1910 р.) борги стають сумнівними, коли немає доказів у неможливості погашення заборгованості. Він рекомендував перенесення боргів, по яких немає доказів неможливості їх отримання, з рахунку Дебіторів на рахунок Сумнівних боржників, а при отриманні доказів – списувати на збитки [16, с. 12].

У А.В. Абрамовича (1919 р.) сумнівні борги, навіть до з'ясування чи буде одержано по них оплату чи ні, переносились з особових рахунків боржників на рахунок неблагонадійних боржників, а в кінці року – списувались у збиток, а ті, по яких розрахунки ще не закінчені, списувались на збиток не в повній сумі, а з визначенням по кожному боргу деякої невеликої суми [2, с. 134].

У 1926 р. С.І. Корецький зазначає: «взаємовідносини двох осіб, що укладають угоду, можна виразити латинськими термінами: дебет (повинен) і кредит (вірить комусь, має за кимось). Так, у випадку, коли особа, яка позичає кошти, вірить – кредит і іменується кредитором, особа ж, яка одержує позику, стає винною – дебет та іменується дебітором» [6, с.12].

За радянських часів у планах рахунків з 1925 по 1985 р. існував рахунок "Сумнівні борги" (1925 р.- XI.4; 1933 р. - XVI.106; 1937 р.- VI.48), з 1985 р. такий рахунок не існує, проте введено фондовий раху-

нок 88/5 "Резерв сумнівних боргів", який підприємства практично не використовували. В сучасних умовах господарювання згідно з Планом рахунків бухгалтерського обліку активів, капіталу, зобов'язань і господарських операцій підприємств і організацій використовується рахунок 38 «Резерв сумнівних боргів».

У літературних джерелах радянських часів об'єктами обліку виступають не окремо взяті грошові активи та дебіторська заборгованість, а розрахунки в цілому. Так, під дебіторською заборгованістю мали на увазі грошові кошти до оплати; борг, заборгованість; вимогу щодо оплати; вкладення в оборотні активи (частка оборотного капіталу); кошти в розрахунках; права на одержання коштів.

Визнання та оцінка дебіторської заборгованості залишається проблемною на сьогоднішній день. Згідно з П(С)БО 10 "Дебіторська заборгованість", визнається активом, якщо існує ймовірність отримання підприємством майбутніх економічних вигод та може бути достовірно визначена її сума (п.5). Актив, у свою чергу, це ресурси, контрольовані підприємством у результаті минулих подій, використання яких, як очікується, приведе до отримання економічних вигод у майбутньому [1].

Висновки. За довгий період свого розвитку визначення понять "дебітор" і "дебіторська заборгованість" суттєвих змін не зазнали, але з розвитком бухгалтерського обліку і фінансів ці поняття все-таки удосконалюються. Проведений нами аналіз визначень сутності поняття "дебіторська заборгованість" у спеціальній економічній літературі свідчить про відсутність його єдиного розуміння авторами.

Список літератури

1. Дебіторська заборгованість [Текст] : Положення (стандарт) бухгалтерського обліку 10 : [затв. наказом Міністерства України від 8.10.1999р. № 237].
2. Абрамович, А. В. Общее и торговое счетоводство [Текст] / А. В. Абрамович. – К., 1919. – 190 с.
3. Бугинець, Ф. Ф. Історія бухгалтерського обліку [Текст] : навч. посібник / Ф. Ф. Бугинець. – 2-ге вид. – Житомир : Рута, 2001. – 512 с.
4. Гальперин, Я. М. Основы учета в советской торговле [Текст] / Я. М. Гальперин. – М. : Госторгиздат, 1944.
5. Энциклопедия торгового счетоводства [Текст] / под ред. Р. Я. Вейцмана – М., : Издание Центросоюза. 1926. – 323с.
6. Корецкий, С. И. Краткое руководство по бухгалтерии [Текст] / С. И. Корецкий. М., 1925. – 208 с.

7. Луццато, Дж. Экономическая история Италии [Текст] / Дж. Луццато: под ред. С. Д. Сказкина ; пер. с итал. М. Л. Абрамсон. – М. : Издательство иностранной литературы, 1954.

8. Мальоне, Дж. Отношение счетоводства к политической экономии [Текст] / Дж. Мальоне // Счетоводство. 1890. — № 3. – С. 28–31.

9. Пачоли, Л. Трактат о счетах и записях [Текст] / Л. Пачоли. – М. : Статистика, 1974. – 160 с.

10. Пеленкин, А. П. Рациональная теория бухгалтерских счетов [Текст] / А. П. Пеленкин. – СПб., : 1898. – 144 с.

11. Попов, А. З. Основы счетоводства [Текст] / А. З. Попов // Вопросы в счетном искусстве. 1904. – №1–2. – С. 5–9

12. Пушкар, М. С. Історія обліку та контролю господарської діяльності [Текст] : навч. посібник / М. С. Пушкар, Н. В. Гавришко, Р. В. Романів. – Тернопіль : Карт-бланш, 2003. – 223 с.

13. Соколов, Я. В. Бухгалтерский учет: от истоков до наших дней [Текст] / Я. В. Соколов. – М. : Аудит : ЮНИТИ, 1996. – 638 с.

14. Соколов, Я. В. История развития бухгалтерского учета [Текст] / Я. В. Соколов. – М. : Финансы и статистика, 1985. – 367 с.

15. Соколов, Я. В. Очерки по истории бухгалтерского учета [Текст] / Я. В. Соколов. – М. : Финансы и статистика, 1991. – 400 с.

16. Хабаров, Н. Е. Когда и как нужно списывать сомнительные долги [Текст] / Н. Е. Хабаров // Коммерческий деятель. – 1910. – № 1. – С. 12–13.

Отримано 15.09.2009. ХДУХТ, Харків.

© Л.М. Янчева, О.В. Топоркова, Т.О. Євлаш, 2009.

УДК 657.372.3:640.45

Н.М. Гаркуша, канд. екон. наук

Т.О. Сідорова, канд. екон. наук

О.О. Горошанська, канд. екон. наук

МЕТОДИКА РЕЙТИНГОВОЇ ОЦІНКИ ФІНАНСОВОГО СТАНУ ПІДПРИЄМСТВА

Запропоновано методику рейтингової оцінки фінансового стану підприємства.

Предложена методика рейтинговой оценки финансового состояния предприятия.

Methods of rating evaluation of financial conditions of the enterprise are suggested.